

LIETUVI LIAUDIES MEDINI BAŽNY I PROPORCIJ APŽVALGA

Architekt roje, kaip ir kiekviename vaizduojamame mene, svarbiausi pagrind sudaro proporcija, nes ji yra viena iš t esming j paslap i , su kurios «priemaiša » mene k riny s tampa savo vidin mis j gomis stiprus, savas, atviras ir pilnas žavesio.

Nagrin jant lietuvi liaudies medini bažny i statybos proporcingumo klausimus, laikomasi nuomon s, kad bažny ios yra ryškiausias lietuvi liaudies architekt ros reiškinys ir kaip meno šaka atstovauja vis tautos aptariamojo laiko estetin dvasi .

Pagal turim medžiag toliau patiektoji analiz šiuo kart bus paremta tik vienu plokštumos geometrijos grafiškuoju metodu. Šios problemos sprendimo keli taip pat reikia laikyti diskutiniu, kartu pastebint, kad pasirinktasis grafiškas metodas, sprendžiantis proporcingumo — tolyg harmonijos — klausim mene, privalo b ti ži r tas teigiamai. Sprendimas neprivalo apsiriboti nesamu visokiariopu tolerantiškumu, kur gal t vykti pavojus, t. y. — b t nuvertintas k r jas ir jo k rybingoji dvasia, be kurios negal t atsirasti n vienas menišk as darbas ar statinys. Tod l šiai neužgin ijamai min iai geometrija negal t b ti nepriimtina, kaip men ignoruojanti priemon ir atmetanti visus k rybingumo dvasinius principus. Tuo labiau, kad ankstyvesnieji ieškojimai ir tyrim jimai meno istorijos ribose parod , kad teisingoji — tikroji meniškoji k rybingumo progreso dalis yra geriausia rezultat išdava tuomet, kai k r jas išreiškia tam tikr tvark , sistem , ir nuoseklum .

Tokiais, lyg pranašaujan iais principais, vadovavosi amžininkai. Yra žinoma, kad geometrijos pagalba buvo sprendžiamos savosios problemos jau Ptolem jo laikais, arba sutinkama 1468 m. Eederico di Urbino pareiškimuose, kad architekt ra esanti pagr sta aritmetika ir geometrija, kuri betgi esanti pirmaujanti iš vis kit 7 meno šak , nes turinti aukš iausi tobulumo laipsn . Bramant s kvadrat ros tinklas laikomas taip pat, kaip naujas sistemos atradimas fasado sudarymui.

Pagal aukš iau min tus pavyzdžius, galima susidaryti nuomon , kad plokštumin s geometrijos metodika konstravime yra neišven-

giama. Tikrumoje tai yra geometrinis figūros, kurios sudaro stačiakampius, daugiakampius, apskritimus ir t.t., ir tarnauja pagrindinei bazei kiekvieno statinio geometriniams tinklui. Ryškiausiai vis si geometriniai form pagrinde matome du vienkrašius taisyklingus trikampius; vienus 30° , kitus 45° , dar kitus 60° ; (trikampio suma sudaro 180° , — pastarj suma 360° — prilygsta kvadratu).

Nuo XIV amž. Lietuvoje pradta statyti gana gausus bažnyiškai, kurios daugumoje buvo mediniai. XIX amž. ir m s laikai yra daug pakenk senajai medinei bažnyi architekturai: vienos buvo sužalotos perdirbinant; kitos nugriautos, dažnai pakeičiant m rintis, kurios turjo tam tikrą tak bei polki, atsirandant netgi pigiam miesioniškumo atspalviui.

Kiek leidžia s lygos, originalios lietuvi liaudies medin s statybos bažnyios savo proporcijomis pasireiškia bdingai, savitai ir vairiai, priklausomai nuo praktini — utilitarini reikalavimu: b tinas patalpos aukštis, plotas, dangos optimalumas ir t.t. Reikšminga yra taip pat kaimynin bei amžininink stilištin taka, neužmirštant ir savojo grožio siekimo.

Lygiai taip, kaip ir profanini je liaudies lietuvi architektroje, lietuvi meistrasuk r sau bdingas vairi pastat proporcijas, kurios ortogonalini s projekcijose vairiai pasireiškia, pavyzdžiui, sien ir stogo santykis $3:4$, $2:3$, $1:2$ ir t.t.² Medinei bažnyi statybos pavyzdžiai taip pat rodo savo proporcingumo santykiuose kelis aspektus: laikotarp, tipin form, geometrin proporcingumo santyk, dinamin form.

Laikotarpis. Išlikusios tipiškiosios lietuvi medin s sakralin s statybos pavyzdžiai yra iš XVII ir XVIII (XIX) amžiaus.

Tipizacija ir geometrini s proporcingumo santykis. Lietuvi sakralin s statybos tipai plano atžvilgiu³ b t sekantieji:

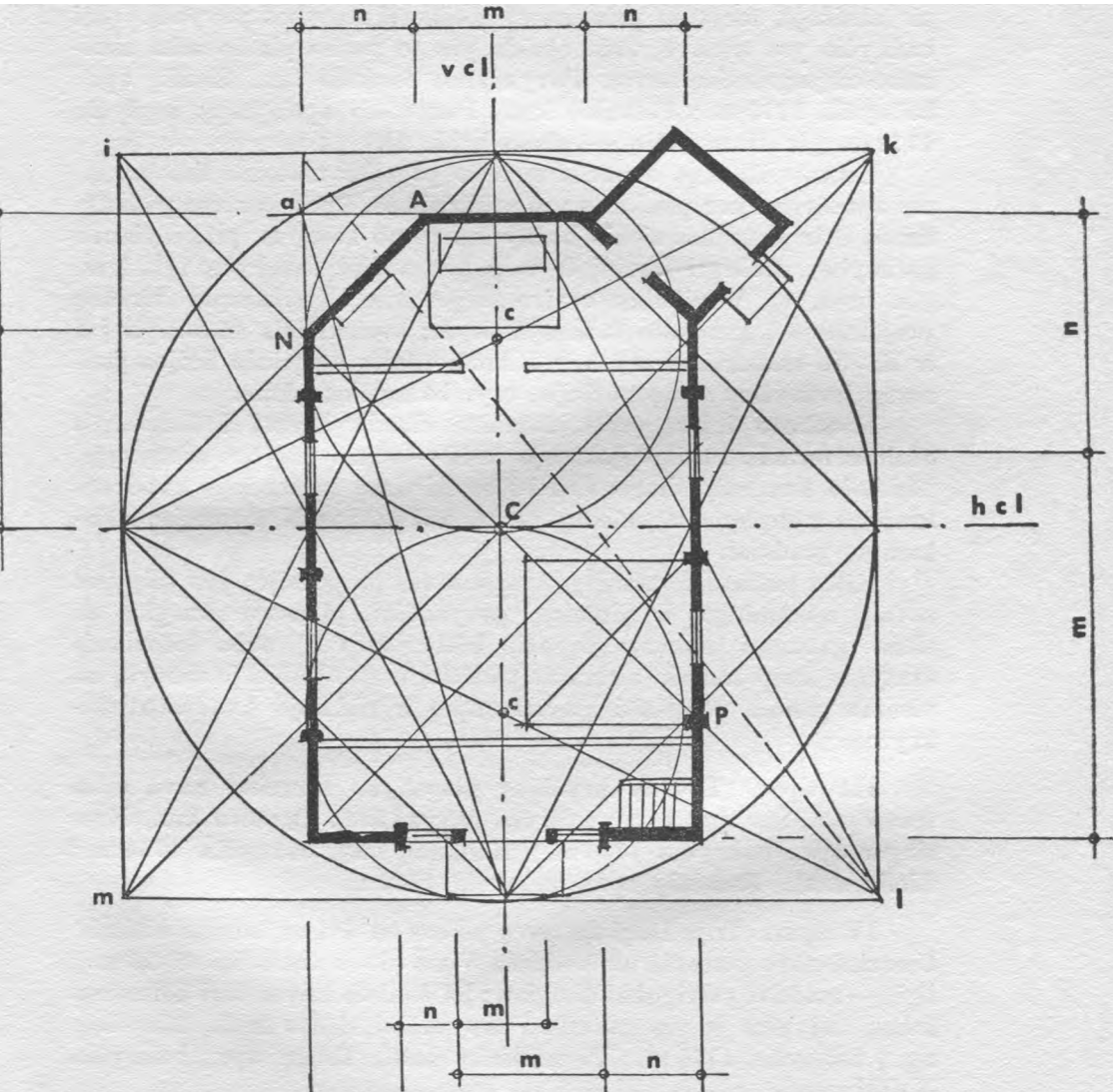
I tipas. Stačiakampis planas su dviem ar keturiomis kolonomis, taip pat laikomas klaiškuoju planu⁴; labai paprastas ketvirtainis, dažnai sutinkamas ir be kolon (taip pat pritaikomas ir

¹ J. Gimbutas, *Bažnyios*, žr. *Lietuvi Enciklopedija*, XXXVI t., (1969) 100-104 psl.

² J. Minkevičius, J. Baršauskas, *Kompoziciniai principai ir kompozicin s priemon s lietuvi liaudies architektroje*, žr. *Lietuvos TSR architektros klausimai*. I t. Kaunas 1960, 306 psl.

³ Tipizacijai remtasi P. Galaune, J. Gimbutu, J. Baršausku.

⁴ J. Gimbutas, *Bažnyios*, žr. *Lietuvi Enciklopedija*, XXXVI t., 101 psl.

BB ŽINYS I : PLANAS

koply ioms); pavyzdžiui, Rumšiškės mstl., Kauno aps., bažnyčia 1556-1748 m.; Palūšė km., Švenčionių aps., bažnyčia 1760 m.

II tipas. Keturkampis su pusės šešiakampio ar aštuoniakampio absidoje, tarytum primenanti gotišką statybos pavyzdį. (Jei bažnyčia yra trinarė, tada absida yra to paties pločio arba siauresnė už pagrindinį navą). Pavyzdžiui, Šaukoto km., Šiaulių aps., bažnyčia 1773 m.; Palaukių km., Panevėžio aps., kapų koplyčia 1772 m. (žr. iliustraciją — plano br. ž. 1).

Geometriškosios analizės metodo pagalba matoma detalesniame aprašyme, kur pradmuo yra apskritimas, kurio centras paženklintas C ir jo lankas siekia bažnyčios plano kampus, prileidžiantis galimybes sudaryti išorinį ir taip pat vidinį kvadratą i, k, l, m . (žr. br. ž. 1) Vertikalios centro linijos v, c, l , trikampio viršūnė projektuojama kvadrato taškus M ir L; atvirkštinis trikampis I ir K. J susikirtime ant b, c, l , horizontalios centrinės linijos gaunama bažnyčios sienos pozicija, t. y. bažnyčios plotis.

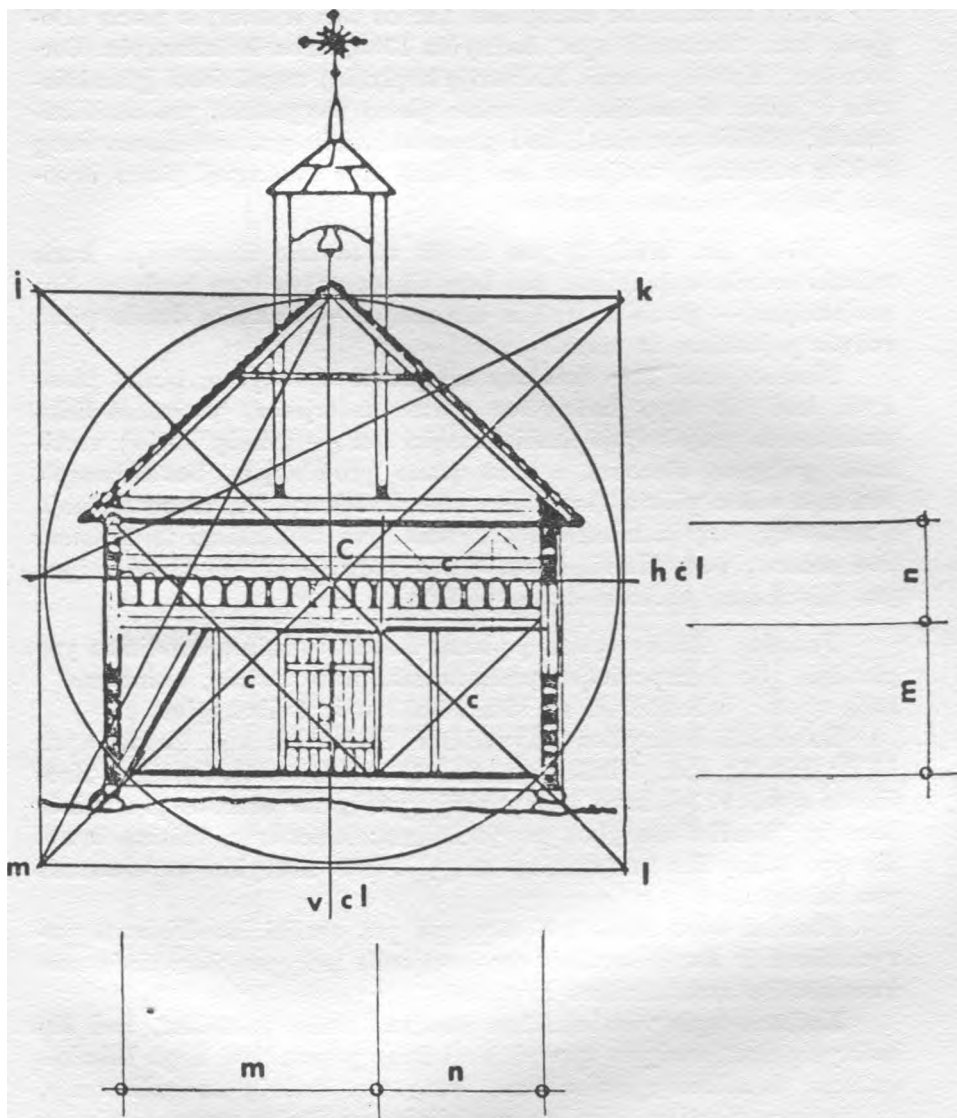
Kvadrato $i, j, c, (vcl)$ žambinai duoda kryptį šešiakampio absidos formai, kuri projektuojama M-N — aukso dalybos santykiu. Didžiojo kvadrato diagonals $i-l$ susikirtime su mažojo kvadrato kraštine nurodoma absidos gilumas, kai taškas N tarnauja šešiakampio pradžia.

Kitos mažiau reikšmingos tarpusavyje proporcijos yra taip pat savaip reikšmingos ir domios, pavyzdžiui, piliastis santykis su siena (gaunami taškuose panašiu būdu, kaip P), arba tolimesnis santykis, kaip šoninio altoriaus padėtis, ir tuo pačiu jo santykis su visuma galima pastebėti stačiakampio ir didžiojo kvadrato sankryžose⁵.

III tipas. Lotynų kryžiaus planas su skersine nava arba transeptu. Šio tipo bažnyčios yra pavyzdžiui: Beržoro km., Kretingos aps., bažnyčia 1746 m.; Kdainių mst. bažnyčia 1766 m.; Liolių mstl., Raseinių aps., bažnyčia 1522 m.

IV tipas. Trijų išilginis navas su dviem kolonėlėmis. Centrinė nava platesnė už šonines. Visas plotis siekia iki 16-20 m.; ilgis — maždaug dvigubai daugiau; jei šoninis navas turi žemesnės lubas, tai viršuje yra galerija; pavyzdžiui, Sedos mstl., Mažeikių aps., bažnyčia 1770 m.; Pavandenio mstl., Telšių aps., bažnyčia XVIII amž.

⁵ Aukščiau paduodamas geometrinis plano analizės aprašymas yra tipinis, kiti planai nedetalizuojami.

BR ŽINYS 2 : SKERSINIS PI VIS

V tipas. Lotyn kryžiaus plano bažnyios su dviem bokštais priekyje ; pavyzdžiui: Smilgi mstl., Birž aps., bažnyia 1661-1873 m. ; Gruzdži mstl., Šiauli aps., kapini koplyia 1851 m. Kai kurie autoriai priskiria šiam tipui taip pat anksčiau minėtą II tipo bažnyias su bokštais priekyje.

Kitos sutinkamos bažny ios, kurios turi trikampio plan (De-gu i km., Taurag s aps., bažny ia 1735) arba šešiakamp s (Ber-žoro km., Kretingos aps., Kalvarij koply ia) negali b ti glaudžia-mos jokias tipizacijos, nes tokie plano pavyzdžiai yra atsitikti-numai. Reikia pasteb ti, kad plano atžvilgiu yra sutinkama daug ir kit sud ting varijant , kur vairi tip b dingieji plano bruo-žai jungiasi viename pastate.

Pi vīs (žr. br ž. 2) yra tre io matavimo iliustracija, kuris reiškia erdv s apjungim , kai tam tikras ryšys tarp horizontalios projekcijos — plano ir tre ios dimensijos — aukš io duoda piln erdv s pajautim ir mat .

Nesustojanant prie detalaus šio pi vio aprašymo, tenka pasa-kyti, kad šio tipo bažny ios vidus (interjeras) visuomet lieka plokštumos projekcijoje sta iakampiu hcl — grind linija ; verti-ka l s prilgsta sienoms, sekant plano projekcijas. Sta iakampis turi m-n aukso pi vio santyk su kitu kvadratu, kuris reflektuoja mažesn j. J žambini susikirtimai yra reikšmingi ta prasme, kad sekant, pavyzdžiui, dur , choro karnizo ar panašias linijas, yra iššaukiami horizontalumo poj iai.

Fasadas. Atsižvelgiant plan , fasado turinio sprendimas yra glaudus. Jo kompozicija, priklausomai nuo turinio, skirstoma kelis tipus : bebokš ius, su vienu bokštu ir dvibokš ius.

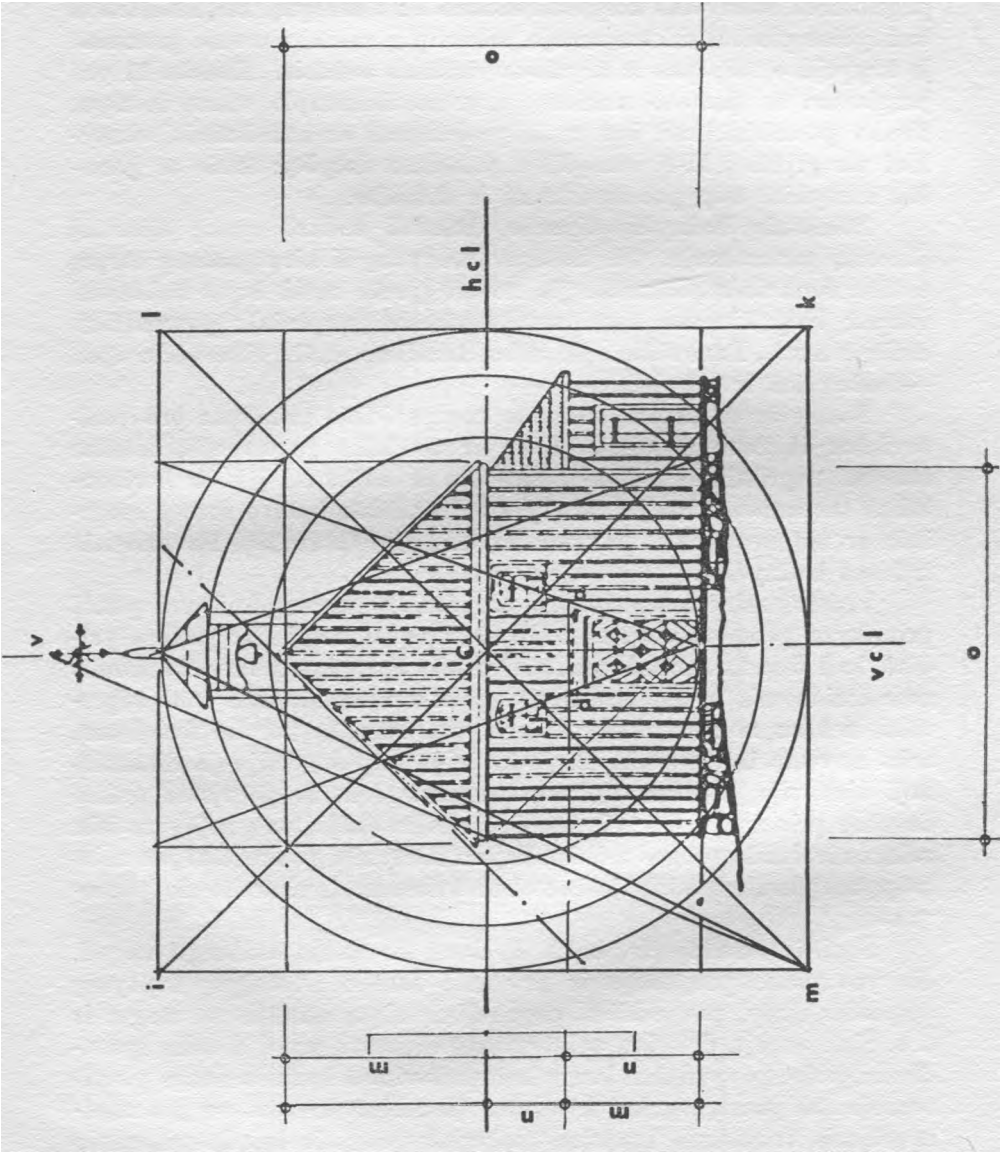
Bebokšt s bažny ios (pavyzdžiui, Stelmuž s km., Zaras aps., 1650; Pikeli km., Mažeiki aps., 1752; Gintališk s km., Kre-tingos aps., 1774) savo kompozicija yra gana artimos profanin s lietuvi liaudies statybos pavyzdžiams : kluonams, kl tims ir t.t. Šio tipo bažny ios turi aukšt stog , kurio santykis su sienomis yra iki 1,8 : 1 ⁶.

Fasadai savo strukt ra taip pat yra artimi klasikiniams pa-vyzdžiams ir kartu savomis proporcijomis prilgsta barokin s mo-numentalios architekt ros kryp iai.

Kalbant apie vienbokš ius fasadus, tenka pasteb ti, kad ši bažny i frontonai yra sprendžiami daug papras iau, negu bebokš-tiniuose fasaduose: atsisakoma banguot kreivi su voliotomis, ar turting portik . J kompozicijoje, neži rint paprastesnio ar sud tingesnio bokšto vedimo (priekyje ant stogo ; pradedant nuo tereno paviršiaus ; kryžmos susikirtime — V plano tipo), svar-biausi vaidmen vaidina reljefin sienos medžio fakt ra.

Analizuojant grafiškuoju metodu toliau tos pa ios Palaukiu

⁶ A. Jankevi ien , *Buvusi dvar sodybos ir pastatai*, žr. *Lietuvi liaudies architekt ra*, II t., Vilnius 1968, 84-99 psl.

BR ŽINYS 3 : PRIEKINIS FASADAS

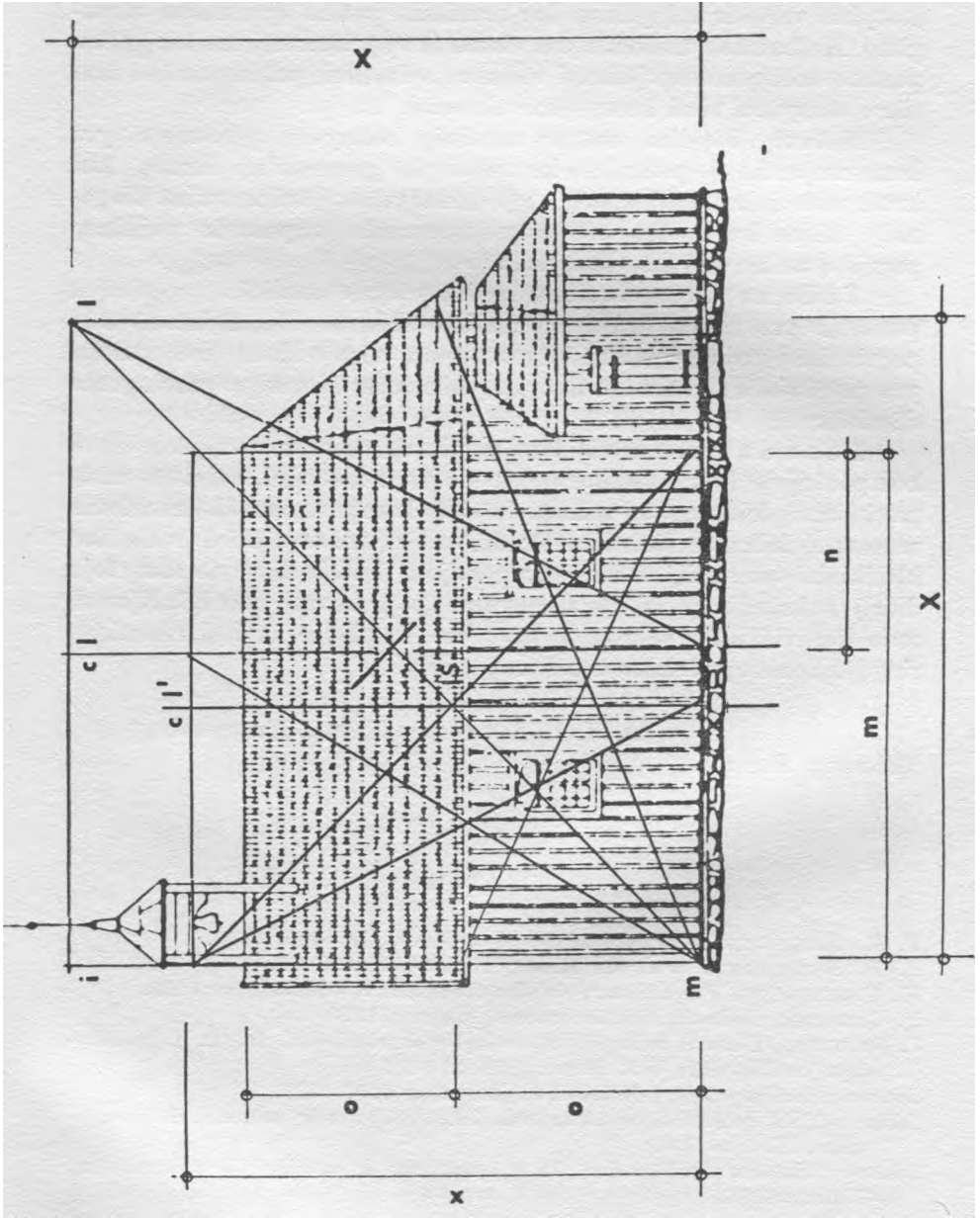
bažny ios bokštini fasad (žr. br ž. 3), kaip ir plane, trumpai pamin tina, kad plano projekcijos (plg. plano br ž. 1 ir 2) randa sprendžiamuosius atsakus išėities kvadrato ir jo diagonal se. Stogas ir pagrindinis bažny ios korpusas sudaro 1 : 1 santyki, kai, išėinant iš bažny ios plo iui diktuojamojo trikampio, susikirtimuose gaunama jo kryptis, o taip pat ir kryžiaus virš n s aukštis. Taškas M yra jungiamas su pastato aukš iu, t. y. sta iakampio vienu kampu. Tenka pasteb ti, kad bet kurie projektuoti ar atsitiktiniai santykiai vis gr žta M-N santyk , t. y. aukso dalyb ; tokie ar panaš s santykiai taip pat sutinkami ir detal se.

Bokštini bažny i tipuose, bokštai sudaro ryšk siluetini akcent panoramoje. Jie išskiria bažny i iš kit pastat tarpo, ta iau funkcin s paskirties jie neturi (juose retai buvo kabinami varpai; kaip žinoma, tam buvo statomos varpin s); pavyzdžiui, Smilgi mstl., Panev žio aps., arba Rozalimo mstl., Panev žio aps., — bažny ios ir varpin s).

Bažny i su dviem bokštais kompozicinis principas yra pasisavintas iš baroko laik . Kaip ir to laiko pastatuose, bokštai statomi pagrindinio fasado kampuose ir dalinami kelis horizontalius tarpsnius, viršuje užbaigiant graškiais lenkt form stogeliais ar net svog niais, pavyzdžiui, Smilgi , Gruzdži , Pavanden s ir kitos bažny ios.

Visiems min tiems tipams, proporcijos nustatymui, yra pilnai pritaikyta geometriškoji metodika. Prie to betgi dar galima prid ti, kad fasado analiz gali b ti praturtinta komplikuo iausiomis geometriškomis ir algebriskomis spekuliacijomis. Gali b ti sugretinta net su muzika, kaip Alberti yra nurod s baroko fasadams, arba nuvesta iki gyvenimišk j kreivi , kaip sugestijuoja dinamiškoji simetrija. Matematiškasis pagrindas, kuris pagr stas aukso dalybos principais, lietuvi medin je sakralin je statyboje yra itin raiškus ir duoda progos veikian iajam santykiui pasireikšti jau nebe kaip instinktui, bet išbujoti savame tvirtume ir charakterio pastovume.

Šoninis fasadas (žr. br ž. 4) daug ko naujo atidengti negali. Jis yra plano projekcija ir priekinio fasado nustatyt santyki atspindis, kaip, pavyzdžiui, pagrindini sien aukštis su stogu, ir t.t. Šiuo atveju daugiau atkreiptinas dė mesys yra detalii sprendimus, kaip, pavyzdžiui, lang komponavimas šonin s sienos plokštumoje; tai gaunama, kai kvadrato žambin kertasi su jau nusistov jusia trikampio kraštine (palygink priekinio fasado trikampio sprendim).

BR ŽINYS 4: ŠONINIS FASADAS

Šios apžvalginis analizis praktiškoji lietuvi liaudies sakralinis statybos vertis ir tolygumas dar nereiškia paties sprendimo atbaidimo. Kalbamasis metodas yra vienas iš tų priemonių, kurios galima pastato komponentus žiūrėti visumos apimtimi, priklausantį tam tikru santykiu visai kompleksui sistemai, šitaip:

Lietuvi liaudies statyt mediniai bažnyčios planai yra konstruojamas pailgainio-keturkampio geometrinis formos, kur kvadratas lieka išėjus tašku; jo skaldymas trikampių, diagonal, kitus kvadratus ar pailgainius rodo tarpusavio veikimą, pagrįstą aukso dalybos santykiu.

Vidaus konstruavimas geometriškos analizis projekcijos pasakoje yra ribota erdvės sprendimo išdava. Nenutolstant nuo pagrindinių trijų geometrinių matavimų, visa vidaus kompozicija yra glaudžiai susijusi savomis ypatybmis su išorės proporcingumo dėsniais.

Fasadais, su mažais nukrypimais, visuose atvejuose savo kompozicijoje lieka ištikimi aukso dalybos metodui, suimant visas paviršiaus plokštumas trikampio (36°) kampus, panašiai naudotus renesanso laikam žinink. Grafiškasis metodas aiškiai rodo kad klasikiniai santykiai fasado proporcijose liudija lietuvi statytojo didelį subrendimą, ir kartu savame paprastume neužginijamai rodo lietuviškosios sakralinės statybos fasaduose savitai charakteringą lakonišką plokštumos kompoziciją.

Dr. Inž. Alfredas Kulpa-Kulpačius

Torontas, Kanada

LITERATŪRA

- F. K. Belinskis, *Litovskoe narodnoe zodičestvo*, Maskva 1960.
 A. E. Brinkmann, *Welt der Kunst*, Baden-Baden 1951.
 K. Fockmann, *Proportionen in der Architektur*, Mūnchenas 1965.
 P. Galun, *Lietuvi liaudies menas*, Kaunas 1930.
 J. Gimbutas, *Lietuvos bažnyčios chronologija ir statistika*, žr. L. K. M. Akademijos Metraščių, V t., Roma 1970, 215-259 psl.
Lietuvi Enciklopedija, I-XXXVI t., Bostonas 1953-1969.
Lietuvos TSR architektūros klausimai, I t., Statybos ir architektūros institutas, Kaunas 1960.
Lietuvi liaudies architektūra, II t., Statybos ir architektūros institutas, Vilnius 1968.